

УДК 94(474.5):323 «1926/1940»

Артем Петрик*

ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ ПЕРШОЇ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У ДОБУ ДИКТАТУРИ ТАУТІНІНКІВ (1926–1940)

Статтю присвячено висвітленню основних аспектів функціонування машини державної ідеології Литовської республіки у добу авторитарної диктатури А. Сметони та владної монополії партії таутінінків (1926–1940 рр.). У роботі розкриваються внутрішньополітичні обставини та передумови формування «сметонівської» диктатури та її геополітичний антураж. Особливий наголос зроблено на особливостях системи пропаганди створеної націоналістами в республіці а також її різно сегментним складовим. Значну увагу приділено «культу особи» першого Президента Литви.

Ключові слова: держава, Литва, таутінінки, А. Сметона, ідеологія, культ, спорт, нація, національна свідомість.

«...по буличній мостовій литовських міст і містечок прогрозотів залізними колесами авторитарний віз ...» (А. Ейдінтас)

Період 1918–1923 рр. що ознаменувався національно-визвольною боротьбою литовського народу завершився утворенням національної держави – Литовської республіки. Результатом змагань стала реституція земель Малої Литви. Однак далеко не всі цілі литовських патріотичних сил, поставлені у добу Війни за незалежність було досягнуто (до таких можна віднести наприклад, принциповий пріоритет – воз'єднання Віленського краю з молодого державою).

Поруч з явними успіхами у зовнішній політиці, такими як визнання незалежності Литви великими державами (в тому числі Радянською Росією – нещодавнім військовим супротивником), а також вирішення на користь Каунаса «Клайпедського питання» молодій республіці довелося зіткнутися і з серйозними складнощами. До таких відносилися – вкрай напружені, ворожі

---

*Кандидат історичних наук, викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Херсонського державного університету.

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

стосунки з Польщею (по факту до кінця 1930-х рр. жодних офіційних зв'язків взагалі не існувало) та перманентна міжпартійна боротьба в середині литовського політикуму. Виходячи з останнього – відсутність консолідації еліт. Розполюсованість істеблішменту викликала і соціальною та етнічною розмежованістю суспільства. Це поєднувалося з економічною деградацією і без того слабкого організму «юної» держави.

Націонал-патріотичні сили об'єднанні під егідою партії таутінінків взяли на себе роль рятівника батьківщини. Очолювані «провідником» – А. Сметоною вони обрали шлях радикального вирішення питання побудови Литовської держави. Ставши на шлях безкомпромісної боротьби з політичними супротивниками. «Сметонівці» будь-які свої дії виправдовували потребами народу, втім в цьому вони були не оригінальні. Опанувавши владний «Еверест» націоналісти приступили до реалізації «молодолитовського проекту» фундаментальним базисом алгоритму його побудови стала небачена у Балтії система державної ідеології та пропаганди.

Відзначимо, що незважаючи на специфічність та своєрідну колоритність, проблема державної ідеології I Литовської республіки не стала дуже популярною серед науковців. В основному доробок з цієї теми представлений працями литовських істориків, які часто-густо розглядають її як одну з характерних тенденцій формування литовської державної машини доби авторитаризму (1926–1940 рр.). До них можна віднести розвідки А. Ейдінтаса [12; 13; 15; 16].

Політичною заангажованістю виділяються роботи створені у радянській період, наприклад – праці С. Атамукаса [2]. Самобутнім джерелом з проблеми є мемуари сучасників диктатури таутінінків, опонентів тодішнього державного ладу таких як Ю. Палецкіс [9]. Дослідження С. Бутаутаса, С. Стонкуса і А. Берташюса ознайомлюють читача з використанням державою успіхів литовських спортсменів в цілях пропаганди [3]. Окремо слід вказати праці самого Антанаса Сметони [14], що дають унікальну можливість розглянути

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

проблему очима самого диктатора та розібратися в складній і багатосегментній ідеологічній системі створеній таутінінками в 1920–1930-х рр.

У першій половині 1920-х рр. Литва переживала крах своїх регіональних геополітичних намірів. Плани по утворенню альянсу країн Балтії та Скандинавії – Балтоскандії закінчилися фіаско. Спроби консолідувати навколо Литви країни Балтії також не мали значного успіху. Каунас намагався повернути на свій бік Естонію та Латвію у принциповому протистоянні з Другою Річчю Посполитою через Вільнюс. Не зважаючи на географічну близькість трьох балтійських народів, етнічну спорідненість (латишів та литовців), а також попередній досвід конструктивної взаємодопомоги у роки боротьби трьох націй за незалежність (саме Латвія 16 лютого 1921 р. визнала де-юре суверенітет Литви, чим частково допомогла сусідці вийти з міжнародної ізоляції) офіційні Таллін та Рига залишилися нейтральними у польсько-литовському протистоянні (більш схильючись до альянсу з потужнішою Польщею) [12, с. 174].

Водночас на «литовському напрямку» активізувалася Москва, що намагалася включити Каунас у свою орбіту. В першу чергу дані плани реалізовувалися на дипломатичному фронті. СРСР користуючись хиткою міжнародною позицією Литви, яка практично не мала союзників, зіграв «доброго сусіда» і запропонував «руку допомоги» роль якої зіграв Договір про ненапад та нейтралітет підписаний сторонами у Москві 28 вересня 1926 р. Москва підтвердила дійсність мирного договору 1920 р. і ще раз наголосила, що визнає територіальну цілісність Литви (включно з окупованим Польщею Вільнюсом).

Народний комісар іноземних справ СРСР Г. Чичерін в ноті до Міністра іноземних справ Литви М. Сляжевічюса пішов ще далі, заявивши, що «долі литовського народу» «збуджують симпатії» серед «трудівників СРСР», а порушення кордонів були здійснені Польщею «супроти волі литовського народу» [4, с. 446-448].

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

Незважаючи на вимушеність «реверансів» каунаського уряду перед більшовиками значна частина литовського політикуму була незадоволена зближенням з Москвою. Особливо це стосувалося партій християнських демократів та націоналістів-таутінінків.

Перемога «народників» – лаудінінків та соціал-демократів на виборах до сейму 1926 р., стала останнім актом всевладдя сейму у I Литовській республіці (1923 – 1926 рр.) названим сучасниками «Сеймократією» [12, с. 174].

Новий Кабінет в якому домінували ляудінінки на чолі з М. Сляжвічюсом взяв курс на проведення ліберальних реформ. Уряд планував провести цивільну метрикацію населення, відмінити зарплату священнослужителям, а також реорганізувати армію в цілях скорочення її кадрового складу [2, с. 176].

17 червня 1926 р. нова правляча більшість III Сейму відмінила воєнний стан у республіці. Було оголошено амністію, за якою на свободу вийшли опоненти режиму (в першу чергу з забороненої Комуністичної партії Литви (КПЛ)). Парламентарі відмінили всі обмеження для друкованих видань. Вперше в історії країни дозволили свободу зібрань [12, с. 175].

Однак влада недооцінила старі консервативні сили. Перші ж кроки «лівацького» Кабінету зустріли жорсткий спротив католицької церкви та офіцерства. Так наприклад на заяву депутатів про майбутнє скорочення армії військові недвозначно відповіли: «Панове, це не ви скоротите армію, а армія скоротить вас» [12, с. 175].

Уряд значно урізав штати політичної поліції, розганялися маніфестації патріотично налаштованих студентів. Паралельно уряд М. Сляжвічюса ініціював відкриття 70 польських шкіл, що в умовах напружених відносин з Варшавою було розцінено націоналістами як безпосередня загроза державності.

Навіть у Сеймі починають відверто говорити про зраду литовських інтересів «ліваками» та «більшовизацію» країни [12, с. 175]. Результатом невдоволення традиціоналістів-патріотів стає реакціонізм. Опозиція в пошуках

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

захисника державності звертається до «рятівника» Литви у часи війни за незалежність, першого президента республіки (1919–1920) Антанаса Сметони.

А. Сметона у той час поєднував діяльність депутата Сейму з викладацькою та науковою роботою (викладав етику та давню філософію в Литовському університеті в Каунасі).

У III Сеймі перший Президент став «вожаком» консерваторів. З парламентської трибуни А. Сметона нещадно критикував «лівацький» уряд та всі його починання, постійно закликав еліти до єдності проти комуністичної загрози.

У 1926 р. консерватори почали відверто заявляти про необхідність переглянути демократичний вектор державної розбудови республіки. Все більшої популярності як серед політиків так і у суспільстві набувають тенденції до встановлення авторитарної, національно орієнтованої влади. Ядро «авторитаристів» формується у середовищі офіцерства.

Мобілізація сил націоналістів відбувалася під претекстом «З'їздів колишніх добровольців литовської армії». Такі форуми проходили регулярно, проводилися вони за участі представників католицького духовенства. Ініціаторами «З'їздів» були офіцери Гловадський та Л. Гіра. Незабаром до них приєдналися члени Союзу литовських націоналістів. Показовим стало обрання почесним головою цих «конференцій» А. Сметону [1, с. 37-38].

У повітрі став відчутний запах військового заколоту. В одному зі своїх виступів лідер таутінінків прямо заявив: «Демократія у країні нагадує черевики куплені дитини на виріст...традиція парламентаризму не встигла визріти та утвердитися». Сейм знаходився у стані перманентної сварки, не було жодних перспектив консенсусу необхідних для утворення коаліційної більшості [12, с. 175].

Вихід з нестабільної ситуації націоналісти вбачали у радикальних діях. Час яких невдовзі наступив. У ніч на 17 грудня 1926 р. командир 2-го піхотного полку каунаського гарнізону Й. Петруйтис вивів свій підрозділ на вулиці міста.

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

Було захоплено вокзал, пошту та адміністративні будівлі. О 3.43 ночі військові увірвалися до залу засідань Сейму де відбувалося слухання проекту бюджету на 1927 р. Офіцери авіації на чолі з лейтенантом А. Мачюйкой заарештували президента К. Грюніса, прем'єр-міністра та членів уряду. Майор П. Плехявічюс був оголошений тимчасовим диктатором. Першим же своїм наказом він ввів у країні військовий стан [2, с. 181].

Уже 19 грудня на позачерговому засіданні Сейму, що проходив під контролем озброєних військових блок ЛХДП (Християнсько-демократична партія) обрав Президентом Литви А. Сметону. Головою уряду став А. Вольдемарас, Сейму – А. Стульгінскіс. Християнським демократам дісталася і решта ключових державних посад [12, с. 177].

Новий президент заявив, що переворот став превентивним засобом проти комуністичного заклоту. Литовські ліві оголошувалися пособниками «третьох сил». Основний удар А. Сметона направив проти Комуністичної партії Литви (КПЛ). Вже за декілька днів після приходу до влади націоналістів чотири лідери КПЛ були заарештовані та засуджені трибуналом до розстрілу. Поблизу VI бастіону Каунаської фортеці приговор був приведений у виконання [9, с. 159].

З перших кроків націоналісти «розставила точки над і». Був взятий курс на побудову жорсткої вертикалі влади. Вершину якої опанував А. Сметона. Він одразу ж почав формування авторитарної системи націонал-християнського забарвлення, яка мала стати запорукою ефективності перетворення країни на «Литовську Литву».

Першим кроком у розбудові диктатури мало стати надання президенту надзвичайних повноважень. Націоналісти під час виступів у Сеймі постійно наголошували на хибності ліберального, демократичного шляху для держави вбачаючи у ньому причини соціальних та політичних негараздів. Тоді ж у своїй риториці адепти таутінікства вперше активно почали використовувати посилення на історичні традиції литовського державотворення,

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

«споконвічність», «дідівські устої» згідно яких і мала розбудовуватися нова Литва, тобто закладалися основи для одного з фундаментальних каменів «Сметонівської ідеології» – пошук специфічного, умовного «Литовського шляху».

Демократія у її «західній» формі не відповідала «народним бажанням» (з точки зору радикал-патріотів) як така що «...протиричить законам національної психології» [12, с. 177]. Більш природньою вважалася патерналістська система з чітко вираженою роллю вождя – «батька народу».

Нагода звільнитися від парламентського «тягаря» та остаточно абсолютизувати свою особисту владу з'явилася у А. Сметони навесні 1927 р. Тоді спецслужбами було викрито підготовку державного перевороту, який планувався опозицією. Поліція заарештувала депутата Й. Паяуїса – одного з лідерів лядунів – селян, якого звинуватили у керівництві змовниками. Відмова парламентарів проголосувати за підтримку декларацію уряду, в якій А. Вольдемарас закликав до кримінального провадження проти опозиціонерів-змовників розв'язала президенту руки. Своім одноосібним рішенням А. Сметона видав акт (від 12 квітня 1927 р.), що повідомляв про розпуск Сейму, при чому час проведення наступних виборів не називався.

Відповіддю на дії голови держави став протестний рух, що охопив прибічників лівих та центристських політичних сил. Втім новоспечений «батько литовців» не збирався віддавати навіть своїм союзникам – християнським демократам хоча б частку отриманої влади, не кажучи вже про «збільшовичені маси». Націоналісти твердою рукою придушили беззбройні виступи опозиції.

«Криком надії» для лівих стало збройне повстання 8–9 вересня 1927 р. Бійці бойових дружин соціал-демократів спробували захопити декілька уїздів країни. У місті Таураге повстанці на декілька днів встановили свою владу. Ситуація для режиму ставала досить загрозливою, активізувалися й інші опозиційні елементи. В критичний момент абсолютну лояльність до президента

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

виявила армія та Союз Литовських Стрільців – Шаулісс, які й зіграли вирішальну роль в жорсткому придушенні повстання. Командир таурагського загону депутат Сейму П. Мікульскіс був схоплений таутінінками та вбитий. 209 учасників виступу постали перед військовими трибуналами [9, с. 169]. Лідер заколотників І. Плечкайтіс разом з найближчими прибічниками втік за кордон (в подальшому він організував низку терористичних актів, намагався всіма можливими засобами «розхитати» режим А. Сметони не гребуючи при цьому навіть допомогою «ворога №1» для литовських патріотів – Польщі. Останнє зіграло на руку націоналістам, які отримали аргумент на користь версії про «патологічну зрадливість» лівих) [12, с. 177-178].

Розгром «Вересневого повстання» ознаменував остаточну перемогу президента над своїми політичними опонентами. Тієї ж осені 1927 р. А. Сметона започаткував традицію подорожей країною і зустрічей з населенням, що практично без перерв та змін за формою їх проведення проводилися до 1940 р. Повсюдно голову держави зустрічали як тріумфатора. В населених пунктах збиралися величезні натовпи людей. Руками студентів, гімназисток та активістів патріотичних організацій на честь диктатора будувалися «Вітальні арки» з квітів і зелені. А. Сметона у супроводі урядовців, духовенства та військових зупинявся поблизу цих «свідчень народної любові» і вислуховував палкі вітання від молоді. Наступна зупинка президентського почту, що пішки рухався до центру населеного пункту зазвичай робилася поблизу арки, яку зводили з дерева та квіткових гірлянд, представники єврейських общин та організацій.

Президент по черзі відвідував культові будівлі (костели, синагоги, православні храми) підкреслюючи рівноправність всіх віросповідань та етносів, що являються їх адептами перед владою республіки.

Обов'язковим пунктом пафосних заходів на честь вождя було «живе спілкування» А. Сметони з народом (в присутності кінооператорів, що були постійними супутниками президента), під час якого громадянам пояснювалася

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

міжнародна та внутрішньополітична ситуація. Вождь, не шкодуючи популістської риторики, обіцяв навести лад у країні, побороти корупцію. Сам А. Сметона характеризував своє спілкування з натовпом як «навіювання довіри до уряду» [12, с. 178].

У перший же рік панування таутінінки виробили і другий постулат свого ідеологічно-пропагандистського концепту (поруч із «природністю» для литовської ментальності авторитаризму) – ідея «серединної лінії». Вона полягала у позаблоковості Литви, власному «національному шляху». Прем'єр-міністр А. Вольдемарас охарактеризував «серединність»: «вороги наших ворогів – наші друзі» [12, с. 179].

В якості основного зовнішньополітичного пріоритету зберігалось «Віленське питання» та «збирання земель». У 1928 р. за новою конституцією столицею Литви оголошувалося місто Вільнюс (Каунас визначався як тимчасова столиця). 9 жовтня (день захоплення Вільнюса дивізією Л. Желіговського у 1920 р.) за правління А. Сметони стало днем національного трауру – «Днем втрати Вільнюса». По всій країні проходили панахиди, приспускалися державні прапори [10, с. 255]. Було утворено добровільне патріотичне товариство «Союз визволення Вільнюса», що на 1938 р. нараховував 700 000 членів. Великим тиражем виходив пропагандистський журнал «Наш Вільнюс» [12, с. 202].

Таутінінкі, виправдовуючись за насильницьку зміну курсу держави у 1926 р., аргументували свої дії зовнішньою загрозою з боку Польщі та невирішеності «історичного питання» реституції «споконовічної столиці». На думку націоналістів демократичний уряд був не здатний ефективно реагувати на ці виклики. Натомість це робила жорстка авторитарна диктатура.

Протягом 1927–1928 рр. завершується будівництво фасаду «Сметонівської Литви» і одночасно юридично закріплюються диктаторські повноваження президента. 27 вересня 1927 р. Литва підписала конкордат з Ватиканом, що визначав панівне положення католицької церкви у державі.

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

15 травня 1928 року парламент виходячи зі статей нової конституції надала А. Сметоні «розширені повноваження». Вони надавали президентові верховенство над Сеймом. Голова держави міг не лише розпускати парламент, але сам видавати закони. Президент обирався строком на сім років так званими «особливими представниками народу» і мав право здійснювати будь-які призначення у виконавчій та судовій гілках влади одноосібно [12, с. 181-182].

Врешті чітко вимальовувалися умовні «три кити» на базисі яких за задумом націоналістів і мала будуватися Литовська держава: Католицька церква, Армія (з її розвинутою системою парамілітарних патріотичних формацій під крилом «Шаулісс») та власне автократична диктатура «національного вождя» А. Сметони.

Характерно, що і за правління диктатора і особливо після приєднання країни до СРСР в 1940 р. режим «вождя-доцента» подавався як фашистський а подекуди навіть нацистський. Однак таке визначення можна віднести скоріше до пропагандистських кліше аніж до об'єктивної оцінки політичної системи створеної А. Сметоною. Переважно радянські історики аргументували свою думку тим, що режим встановлений в Литві мав ознаки «корпоративної держави», існував чітко виражений культ вождя. Як доказ часто приводилося і знамените висловлювання А. Сметони: «XX століття – століття фашизму» [5, с. 171] сказане після приходу Муссоліні до влади в Італії.

Насправді націоналісти на чолі зі своїм лідером намагалися збудувати державу в основу якої буде покладено «національний договір». Литва мала стати країною етнічної та соціальної терпимості. Так, наприклад, протягом 1926–1940 рр. уряд створював сприятливі умови розвитку для національних меншин. Литовські євреї отримали право скликати Єврейську Національну Раду (Ваад) з 34 членів, що мала захищати права єврейського населення перед державою. Мовою засідань, поруч з литовською, був ідиш [12, с. 189].

Євреї (що склали близько 7% населення республіки) утворювали громадські організації, спортивні союзи. Найбільшим з останніх став клуб

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

«Хапоель» з Каунасу, який влаштовував щорічні паради спортсменів центральним проспектом столиці [12, с. 190-191].

На початку 1930-х рр. з динамізацією процесу урбанізації та прискорення темпів формування класу литовських капіталістів відбулося неминуче зіткнення «младолитовців» з єврейською торгово-промисловою монополією (яка контролювала більш ніж 40 % промислових підприємств). Литовські капіталісти на сторінках журналу «Вярслас» («Підприємництво») висунули гасло «Литва для литовців», вимагаючи від влади «посунути» єврейську гегемонію у бізнесі.

Президент А. Сметона натомість залишився вірний своїй «серединній» позиції і в цьому питанні. Він жорстко виступив проти будь-яких конфліктів на національному ґрунті в середині країни і знищував у зародку прояви антисемітизму. Майстер афоризмів та яскравих гасел, диктатор заявив: «Місця вистачить усім!» [12, с. 191]. Пропагандисти від таутінінків вміть підхопивши цю сентенцію зробили її ще одним постулатом державної ідеології.

А. Сметона, а разом з ним і вся правляча націоналістична партія, в подальшому отримали палку підтримку литовських та взагалі балтійських євреїв. Згодом диктатора поетично назвали «Королем Євреїв» [13, с. 279], що в повній мірі характеризувало його філосемітські погляди.

По відношенню до польської меншини литовський уряд дотримувався аналогічної позиції. В Литві, незважаючи на принципове протистояння з Другою Річчю Посполитою, функціонували польські освітні осередки, спортивні гуртки. Так, у 1935 р. на території республіки діяло 30 польських шкіл, гімназії у Каунасі, Паневежесі та Укмерге. Вільно функціонували громадські організації «Освята» («Просвіта»), «Ютженка» («Ранкова зірка») та інші [12, с. 192-193].

Німці, що компактно проживали на території Клайпедського краю користувалися певною автономією (в першу чергу у мовному питанні). Встановлення литовського контролю над краєм у 1923 р. сприймалося

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

Веймарською республікою досить спокійно (Берлін побоювався захоплення Мемеланду поляками, литовську владу розглядали як тимчасову). Литовсько-німецький консенсус зберігався тут до 1930 р. Коли починають активізуватися націонал-соціалістичні елементи, що беруть на озброєння відкрито ворожу антилитовську риторичку вимагаючи «повернення додому» і включення краю до складу Німеччини. У Клайпеді утворюються шовіністичні організації «Соціалістичне народне товариство» та «Християнсько-соціалістичне товариство» очолювані Е. Нойманом та Т. фон Сассом. Активісти виступали за виведення литовських військ і відміну воєнного стану. У якості стратегічної цілі визначалося воз'єднання з Німеччиною [6, с. 113].

Загострення ситуації в Клайпеді змусило таутінінків відійти від «толерантної» доктрини. А. Сметона починає «закручувати гайки», відбувається літуанізація Малої Литви. Це призводить до різкого загострення стосунків з Берліном. Всі спроби німців вмовити Каунас припинити тиск на німецьку меншину призвели лише до активізації дій таутінінків. Прихід до влади в Німеччині А. Гітлера поглибив антагонізм.

Апогеєм конфлікту досягає в 1934 р. 8 лютого президент видав закон «Про захист нації та держави», що передбачав суворі покарання за «хулу на литовську націю», безчещення національних символів тощо. Одразу ж за цим литовські спецслужби вчинили справжній розгром німецьким організаціям. А. Сметона фактично оголосив війну нацистам. Було затримано 805 членів «гітлерівських» формувань, вилучено більше 1000 одиниць зброї. 13 липня 1934 р. діяльність всіх націонал-соціалістичних організацій та осередків на території Литви було заборонено. Не звертаючи уваги на протести Берліну «фашист» А. Сметона ініціює перший в Європі відкритий судовий процес над членами НСДАП за антидержавну діяльність. Слухання, які відбувалися у Каунасі з липня 1934 р. до березня 1935 р. завершилися шокуючи. Перед фотоапаратами та кінокамерами сотень журналістів з усього Старого Світу 76 молодих гітлерівців були визнані винними і засуджені до страти. «Нахабство»

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

маленької Литви тоді шокувало багатьох. Незважаючи на те, що у подальшому А. Сметона на прохання Берліну замінив смертну кару тюремним ув'язненням авторитет литовського диктатора який кинув виклик А. Гітлеру неймовірно зріс у Європі (А. Сметона відчував особисту неприязнь до нацистського фюрера і називав його «небезпечним політичним безумцем», що здатен знищити половину Європи) [12, с. 203-204]. «Клайпедське питання» тимчасово було «заморожене» на користь Литви. Зайве казати, що внутрішня пропаганда «роздмухала» успіх «тріумфатора-антинациста» А. Сметони до планетарних масштабів.

Загалом на межі 1920–1930-х рр. литовське суспільство стає об'єктом безпрецедентної пропагандистської кампанії розпочатої державною машиною з метою «політичної литуанізації» різноманітного за етнічним складом населення країни. Цей час стає розквітом «цеху» пропагандистів, саме тоді формується литовський історичний міф, остаточно оформлюється доктрина постмодерного литовського націоналізму, що міцно входить «до плоті і крові» покоління доби незалежності. Еволюційних змін зазнає і культ особи А. Сметони, котрий остаточно займає місце «живого героя» у національному пантеоні всіх часів.

Постулатом номер один литовської пропаганди стає культивування ідеї про спадковість Литовської республіки від Великого князівства Литовського. Починаючи від шкільної парти і закінчуючи університетськими стінами молоді прищеплювалася думка про історичну державність литовського народу. Виявилися тоді затребуваними й твердження відверто шовіністичного характеру про право Литви на територіальні межі ВКЛ в кордонах 1772 р. У цьому контексті творився культ національних вождів – литовських князів. Перше місце у цьому списку було відведено Вітовту (за якого Литва досягла максимуму територіального розширення та піку політичної могутності). Князь був проголошений «національним і державним героєм» та «генієм нації» [12, с. 182].

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

У 1930 р. Литва побачила неймовірно за помпезністю та пафосом святкові заходи присвячені 500 річчю кончини Вітовта. Весь рік був оголошений ювілейним. По всіх містах та волостях країни, аж до найменших містечок переносили та перевозили величезне табло з горельєфним портретом Вітовта, повсюдно його зустрічали з величезними почестями [9, с. 192].

Утім, як відомо, пам'ятники ставлять не минулій епосі, а сучасній. Тож нічого дивного, що поряд з портретом середньовічного правителя незмінно несли образ А. Сметони. В усіх святкових промовах незмінно підкреслювалося, що президент є вірним послідовником Вітовта [9, с. 193].

Невдовзі націоналісти пішли ще далі і взагалі оголосили А. Сметону – «Другим Вітовтом» [12, с. 184].

Насправді постать князя було обрано досить вдало. У якості спільного авторитета вона влаштував практично усі групи литовського суспільства. Як свого часу досить іронічно писав литовський історик А. Ейдінтас: «...подобався він таутінінкам – як правитель, що твердою рукою правив своєю державою, спортсмени – славили фізичну міць Вітовта, члени Товариства тверезості запевняли всіх, що Вітовт ніколи не пив пива та вина». «Підійшов» князь і національним меншинам. Адже він дозволив жити у своїй державі татарам а євреям надав широкі права».

Вітовт уособлював національно-політичний ідеал близький всім литовцям. Він – борець за свободу Литви від поляків, похований в такому жаданому Вільнюсі [12, с. 184]. «Бути як Вітовт» – популярне гасло тієї доби (звернене в основному до молоді) в умовах авторитаризму сучасного стало тотожне гаслу «Будь як Сметона». Рівність обох «великих» можна було спостерігати наочно. Кожного року 8 вересня відзначалося Національне свято (день Різдва Пресвятої Богородиці і дата коронації Вітовта, яка так і не відбулася). У цей день під величезними портретами великого князя та сучасного диктатора відбувалися театральні вистави, костюмовані ходи. Заходи

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

мали демонструвати «єдність армії та народу» та «виховувати народ на прикладах славного минулого» [12, с. 196].

Після 1930 р. іменем князя були названі вулиці, школи, військові частини. У багатьох населених пунктах відкривалися монументи на честь монарха. У цьому контексті «Другий Вітовт» видав чергову геніальну консолідуючу ідею – побудувати грандіозний військовий музей імені Вітовта у Каунасі. Звичайно цей захід мав відбуватися силами патріотів, що в одному пориві віддають данину величі государя. В 1935 р. будівництво було завершено (архітектором виступив росіянин В. Дубенецький) [12, с. 183].

Всіляко культивувалася ідеалізація «литовського духу», що за твердженням пропагандистів окрім войовничості включав такі «споконвічні риси» як любов до батьківщини, мужність, простодушність, чесність. До найголовніших чеснот відносили працьовитість. При цьому часто посилялися на «показник чистоти і моральності» – фольклор. Наприклад, численні народні пісні, де хлопець-наречений вихваляє свою майбутню дружину не за зовнішність, а за чистий одяг та вміння прясти і працювати на полі [8, с. 83].

Окрім селянської праці «литовський дух» виражався в звитягах на користь батьківщини та вождя в творчості, науці та спорті. Одним з символів єднання нації стає зведення у центрі столиці грандіозного католицького собору Воскресіння Христового. Його архітектор К. Рейсонс став національним улюбленцем, живим втіленням «творчого генію» литовців.

Ще одним кумиром нації (з легкої руки офіційної пропаганди) був авіаконструктор А. Густайтіс. Йому вдалося сконструювати перший литовський військовий літак ANBO (акронім виразу «Антанас хоче піднятися у небо») на базі каунаських авіаційних майстерень. У 1934 р. А. Густайтіс на чолі групи з трьох літаків відвідав більшість європейських столиць, пролетівши більше 10 000 км. [12, с. 198].

Справжніми прикладами для наслідування та героями національного пантеону стали трансатлантичні льотчики С. Дарюс та С. Гіренас. У добу

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

міжконтинентальних перельотів та запаморочливих звитяг авіаторів по всьому світі «Мати Литва» в особі її беззмінного вождя дала наказ довести велич нації та здійснити безпосадочний переліт з Нью-Йорка до Каунаса. 15–17 липня 1933 р. офіцери С. Дарюс і С. Гіренас на літаку з промовистою назвою «Lituanica» пролетівши 6411 км розбилися у Східній Пруссії. В Каунасі на них чекав сотисячний натовп. Загибель пілотів стала національною трагедією. На честь героїв збудовано мавзолей. Під час похорону перед багатотисячним зібранням було зачитано лист-заповіт льотчиків, написаний ними перед польотом. Пілоти звертаючись до молоді наказували бути вірними батьківщині та всі сили і життя віддати прославленню Литви [12, с. 196,198].

Треба сказати, що цей лист, який зачитували на зібраннях у школах та ВНЗ країни справив величезне враження на підлітків та юнацтво і призвів до чергового сплеску патріотизму. Той факт, що загиблі були ентузіастами масового спорту (командних видів) надав неймовірної популярності баскетболу, який в подальшому стане спортом № 1 у Литві. Здобутки національної збірної – основним аргументом пізньої «сметонівської» пропаганди (1935–1940 рр.) на користь переваг литовської нації над іншими.

«Золота ера» литовського баскетболу почалася в 1935 р. Тоді в рамках грандіозного «Вселитовського конгресу» у Каунасі (форум литовців всього світу) історичну батьківщину відвідали і декілька американських баскетболістів литовського походження з поміж них К. Савіцкас та Й. Жукас. Вони вирішили залишитися та почали розбудовувати національну збірну країни. У 1936 р. до них приєднався П. Лубінас – капітан олімпійської збірної США. В тому ж році К. Савіцкас видав книгу «Баскетбол» (перше подібне видання литовською), що стала улюбленим настільним читанням цілого покоління фанатів цього спорту [3, с. 9-10].

Всього за рік сталося спортивне диво – молода литовська команда несподівано стала чемпіоном Європи. Під час турніру Литва розгромила

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

принципового суперника – Польщу. У фіналі литовці сенсаційно переграли фаворитів – збірну Італії (на останній хвилині, з різницею в одне очко).

Переможців зустрічала вся країна. Баскетболом зацікавилася і верхівка націоналістичної партії. «Сметонівці» вміло використали «колективізм» цього командного спорту у своїх цілях. Перемога 1937 р. була оголошена закономірною і свідчила про «природній колективізм» литовців. Практично у всіх населених пунктах республіки, на всіх підприємствах утворювалися свої команди. Всюди проводилися регіональні турніри. Звичайно все це відбувалося в антуражі портретів «дорогого вождя» А. Сметони. Невдовзі таутінінкі оголосили про новий здобуток литовського народу – створення власного виду баскетболу, так званого «робочого баскетболу» (доступного для всіх) [3, с. 12].

Литва добилася права проводити чемпіонат Європи 1939 р. на своїй території. Домашнє Євро стало тріумфальним для литовської «баскетбольної дружини». У присутності тисяч вболівальників підопічні граючого тренера П. Лубінаса не залишили шансів суперникам. Преса не втомлювалася знову і знову оголошувати світу про масштабний тріумф національного «тіла і духу» [12, с. 198].

Спортивні успіхи не тільки об'єднували литовців, але і «кидали дрова» до пропагандистської «пічки». Протягом передвоєнного десятиліття «культ сили» був характерною ознакою ідеологічної доктрини держави. В першу чергу ця тенденція відбилася в ідеалізації армії та показному мілітаризмі.

У 1930-х рр. чисельність збройних сил Литви сягала 25 000 військовослужбовців (у 1939 р. Військо Литовське нараховувало рекордних 89470 вояків) [12, с. 208]. Уся країна була охоплена мережею осередків парамілітарного «Союзу Литовських Стрільців», який включав до 50 000 членів і ділився на 22 територіальні підрозділи [7, с. 46].

Прославлення міці литовського війська, оголошення його головним творцем незалежності та гарантом існування держави проявлялося у регулярних пафосних заходах приурочених до десятків святкових дат

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

запроваджених таутінінками. Особливого розмаху вони досягли після 1928 р. Тоді вперше на загальнодержавному рівні відзначалося десятиріччя незалежності. Десятки монументів на честь загиблих борців доби Війни за незалежність прикрасили міста, школяри і студенти організовували прибирання могил та відвідування сімей загиблих.

У центрі столиці встановлено монумент Загиблим за свободу Литви. 23 листопада 1934 р. тут було поховано Невідомого солдата. 23 листопада стало днем литовської армії, одним з найулюбленіших свят республіки.

З активізацією процесу консервації режиму таутінінської диктатури все більше повноважень отримує її безпосередній носій – президент. Пік узурпації – 1938 р. 12 травня світ побачила нова Конституція республіки. З неї було виключено навіть саме слово «демократія». Президент був абсолютно непідзвітний нікому і отримав право заключати та денонсувати міжнародні договори за власним бажанням.

Конституційний акт став свідченням перемоги А. Сметони у запеклій кулуарній боротьбі проти опонентів в середині націоналістичної партії. Весь попередній 12-ти річний період відзначався напруженістю у стані правлячого істеблїшменту. Декілька разів країна стояла на межі громадянської війни (офіційна пропаганда для «внутрішнього споживача» створювала картину тотального соціо-політичного консенсусу та монолітності литовського суспільства) в 1934 р. навіть відбулася невдала спроба військового путчу під керівництвом генерала П. Кубілюнаса [12, с. 186]. Головним чином через бажання частини націоналістів – прибічників колишнього прем'єра А. Вольдемараса (зміщеного у 1929 р.) добитися для нього влади. В основному вони концентрувалися в радикальній організації «Залізний вовк» (названу на честь міфічного «вовка Гедиміна» з середньовічної легенди про заснування Вільнюса [11]). Однак силами Департаменту національної безпеки (таємної поліції) диктатору вдалося розгромити одіозного конкурента, а його прибічників репресувати.

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

Укріплення особистої влади «залізного Антанаса» стало свідченням і тієї підтримки яку диктатор мав серед населення. Один з наймасштабніших заходів його доби – літуанізація була гаряче підтримане титульною нацією. По суті це був успішний проект. Цікаво, що він практично не дискримінував культурної свободи національних меншин (окрім Клайпедського краю). У цьому і полягає парадокс. Справа в тому, що у Литві країні яка декілька століть знаходилася під тиском полонізації і русифікації пласт національних еліт був вкрай малочисельний. То ж основною ціллю А. Сметони стала швидше «коренізація» власне литовців аніж «розчинення» меншин. Таутінінки намагалися повернути «до лона нації» асимільовані чужоземними окупантами елементи. Як найкраще характеризує мету націоналістів образний вислів самого А. Сметони: «Якщо литовець колись обернувся на поляка, чому йому знову не обернутися на литовця» [12, с. 192].

У ході кампанії по культурній реституції було відкрито 2312 шкіл. Початкова школа охопила 283 000 дітей. За допомоги держави функціонували 150 періодичних видань, що виходили загальним тиражем у 930 000 екземплярів (на 1937 р.).

За ініціативи націоналістів були засновані нові вищі навчальні заклади: Сільськогосподарська академія у м. Дотнуве, Ветеринарна академія у Каунасі, відкриваються Педагогічний інститут, Національне художнє училища, Литовська консерваторія. Понад 1500 найобдарованіших студентів отримали державні стипендії для навчання за кордоном.

1 листопада 1938 р. засновано Інститут літуаністики імені Антанаса Сметони. Ця установа за короткий період зуміла розробити литовську технічну термінологію. Вершилася і колосальна робота по укладанню Словника литовської мови (що включав 20 томів, 22 000 сторінок) [12, с. 193-195].

Безпосередні плоди такої праці влади дали про себе знати дуже швидко. Вже у середину 1930-х рр. литовська мова впевнено перемагає як у навчальних так і у державних установах. Покоління доби незалежності ідентифікувало себе

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

виключно як складова великої історичної литовської національно-культурної спільності.

Утім, дуже скоро «союз вождя і народу» був випробуваний на міцність. Наступала «ера ультиматумів», що стала справжнім водорозділом для литовського суспільства та крахом системи старанно створюваної А. Сметоною протягом багатьох років.

Весною 1938 р., на фоні нарощування агресивності німецької політики щодо Австрії, активно «заграли м'язами» поляки. Варшава вирішила покінчити з «Віленським питанням» у свій спосіб. Литві був висунутий ультиматум з вимогою встановлення дипломатичних відносин між країнами. Невиконання загрожувало Каунасу повномасштабною війною.

Незважаючи на настрої серед литовців, які готові були «стояти до кінця» А. Сметона спасував і прийняв польські вимоги. Литовське консульство відкривалося у Вільнюсі, розпускалися антипольські організації.

Литву охопило народне обурення, авторитет диктатора на очах падав. Здавалося, що слова про міць і силу литовського духу, «останній бій за Вільнюс» були звичайним пропагандистським популізмом.

Дійшло до того, що навіть офіційна преса без пощади критикувала вождя за слабкість. Як згадував один з каунаських студентів тих років – кожен молодий литовець мріяв про дві речі «...звільнити Вільнюс від поляків та скинути А. Сметону» [12, с. 199].

Намагаючись будь-що врятувати ситуацію та зберегти єдність народу націоналісти в особі міністра закордонних справ С. Лазорайтіса реанімують ідею «Незалежність вище за все», яка прийшла на зміну збанкрутілим вождистським гаслам [12, с. 201].

Характерно, що саме ця остання сентенція таутінінків («лебедина пісня» пропагандистів режиму, час якого вже неминуче добігав кінця) виявилася найбільш вдалою та життєздатною, такою що була вміть підхоплена широкими масами. Вона ж стає фундаментом ідеології литовських патріотів яким вже

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

дуже скоро доведеться боротися за збереження свого народу зі зброєю в руках захищаючи свою маленьку країну від небаченої навали тоталітарних імперій.

Протягом довгого правління націоналістів (1926–1940) державна ідеологія Литовської держави при незначних трансформаціях у локальних сегментах залишалася вірною у виконанні головного завдання – реалізація «Литовського проекту» шляхом створення «державницької» ментальності литовців, доведення історичності та природності свого «малого великого народу». Необхідно було здійснити заповітну мрію головного «будителя» доби «національного відродження» Й. Басанавічюса – литовці мають зрозуміти, що вони «...не стан мужиків а повноцінний народ» [9, с. 192].

У цілому це завдання було успішно виконано. «За неповні два десятиліття Литва стала литовською...» [12, с. 193]. Державна модель запропонована таутінінками допомогла укорінитися національній свідомості та патріотизму, що у литовському варіанті базувався на фундаменті «родинності», кровної єдності «литовського світу» що незримо пов'язував « і мертвих і живих». Для нього, в свідомості литовців, не існувало ані часових ні просторових обмежень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Анаргетис З. Фашистский переворот и расстрел комунаров в Литве (что должны знать рабочие и крестьяне о фашистском перевороте в Литве) / З. Анаргетис. – Москва-Ленинград : Государственное издательство, 1927. – 64 с.
2. Атамукас С. Очерки истории компартии Литвы. Том 2. 1920 – 1940 / С. Атамукас, П. Береснявичюс, Ю. Комодайте, И. Лемпертас, в С. Лопае, Ю. Марцинкявичюс, А. Марцялис, К. Навицкас, С., Норейкене М Тамошюнас., Р. Шармантис. – Вильнюс : Минтис, 1980. – 736 с.
3. Бутаустас С. Баскетбол Советской Литвы / С. Бутаустас, С. Стонкус, А. Берташюс. – Вильнюс : Минтис, 1985. – 240 с.

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

4. Документы внешней политики СССР. Том девятый. 1 января–31 декабря 1926 г. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1964. – 783 с.

5. Емельянов Ю. Прибалтика. Почему они не любят Бронзового солдата? / Ю. Емельянов. – М. : Издатель Быстров, 2007. – 576 с

6. Ильмярв М. Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940 г.) / М. Ильмярв. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН) ; Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2012. – 806 с.

7. Йокубаускас В. Концепция партизанской войны в Литве в 1920–1930-е годы / В. Йокубаускас // Балтийский регион. – 2012 . – № 2. – С. 43–57.

8. Народы России. Живописный альбом. Выпуск II. – Санкт-Петербург : Типография товарищества «Общественная польза», 1878. – С. 77–216.

9. Палецкис Ю. В двух мирах / Ю. Палецкис. – М. : Издательство политической литературы, 1974. – 527 с.

10. Петрик А. М. Участь «Союзу Литовських стрільців» («Шаулісс») у боротьбі за незалежність та соборність Литовської держави в 1919–1923 рр. / А. М. Петрик // Scriptorium nostrum. Електронний історичний журнал / голов. ред. В. Андреев. – Херсон, 2016. – Вип. 2 (5). – С. 247–261. [Електронний ресурс]: [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

11. Хроника Быховца / отв. редактор М. Н. Тихомиров. – М : Наука, 1966. – 157 с.

12. Эйдинтас А. История Литвы / А. Эйдинтас, А. Бумбалаускас, А. Кулакаускас, М. амошайтис. – Вильнюс : Eugrimas, 2013. – 318 с.

13. Alfonsas Eidintas. Antanas Smetona and His Lithuania From the National Liberation Movement to an Authoritarian Regime (1893–1940) / Eidintas Alfonsas – Leiden : Koninklijke Brill NV, 2015. – 486 p.

А. Петрик. Державна ідеологія Першої Литовської республіки у добу диктатури...

14. Smetona A. Rinkiniai raštai / A. Smetona. – Kaunas : Menta, 1990. – 512 p.

15. Eidintas A. Antanas Smetona : polit. biografijos bruožai / A. Eidintas. – Vilnius : Mintis, 1990. – 243 p.

16. Eidintas A. Lithuania in European Politics : The years of the First Republic, 1918 – 1940 / A. Eidintas, V. Zalys, A. E. Senn, E. Tuskenis. – New York : St. Martin's Press, 1999. – 272 p.

В статье освещены основные аспекты функционирования машины государственной идеологии Литовской республики во время авторитарной диктатуры А. Сметони и властной монополии партии таутининкив (1926–1940 гг.). В работе раскрываются внутривнутриполитические обстоятельства и предпосылки формирования «сметоновской» диктатуры и ее геополитический антураж. Автор акцентирует на особенностях системы пропаганды созданной националистами в республике, а также ее разносегментным составляющим. Значительное внимание уделено «культу личности» первого Президента Литвы.

Ключевые слова: государство, Литва, таутининки, А. Сметона, идеология, культ, спорт, нация, национальное сознание.

The article is devoted illumination of basic aspects of functioning of machine of state ideology of the Lithuanian republic in time of authoritarian dictatorship of A. Smetoni and imperious monopoly of party of tautininkis (1926–1940). In-process of home policy circumstances and pre-conditions of forming of «smetonas» dictatorship open up and it geopolitical environment. The special accent is done on the features of the system of propaganda created nationalists in a republic and also it to the another constituents.

Considerable attention is spared the «cult of personality» of the first President of Lithuania.

In the article it is exposed the specific terms of forming of Lithuanian state nationalism open up. An accent is done on the features of national and religious structure of Lithuanian society of time of the First republic (1918–1940). A place such directions is separately devoted, that obektami speculations of official propaganda as sport, science and art became.

In addition, certainly reasons of decline of authoritarian dictatorship in the conditions of «era of ultimatums» (1938–1940) and role of nationalism in forming of consciousness of generation of Lithuanians of time of independence.

Keywords: state, Lithuania, tautininki, A.Smetona, ideology, cult, sport, nation, national consciousness.

ФОТО

Фото 1. Церемонія зустрічі портрету Вітовта Великого жителями м.Пасвалісе в рамках відзначення 500-річчя з дня смерті князя в 1930 році.[12, с. 183].

*Фото 2. Поштова марка Першої Литовської республіки (1930 р.).
Подвійне зображення князя Вітовта (ліворуч) та А. Сметони
(праворуч) мало символізувати спадковість державної влади Литви
від Гедиміновичів до таутінінків*

*Фото 3. Стяпонас Дарюс і Стасіс Гіренас та їх «Літуаніка» напередодні
легендарного перельоту (фото 1933 р.) [12, с. 197].*

Фото 4. Спортсмени з єврейського спортивного клубу «Хапоель» крокують вулицями Каунаса (фото середини 1930-х рр.) [12, с. 191].

Фото 5. Представники єврейських організацій вітають «короля євреїв» диктатора А. Сметону. (фото 1930-х рр.)

Фото 6. Збірна Литви з баскетболу вдруге виграє звання чемпіона Європи (фото 1939 р.) [12, с. 199].